

Тендітна Н. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

ЕМОЦІЇ СМЕРТІ В РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО «ВОВЧА ЗОРЯ»

Анотація. У статті розглядається один із ранніх романів сучасного українського письменника-«вісімдесятника» з погляду експресіонізму у світлі танатичної символізації.

Ключові слова: ново модернізм, експресіонізм, неоекспресіонізм, трагізм, емоція, настрої, танатична символізація.

Постановка проблеми. Як явище ново модерністське творчість Є. Пашковського наближається до такої художньої стилістичної системи, як експресіонізм. Характеризуючи експресіоніста як психологічний тип, М. Моклиця заострює увагу на складні стосунки Експресіоніста зі смертю: «Безодня архаїчних емоцій лякає і притягує водночас. Незважаючи на те, що у внутрішньому світі Експресіоніста чітко звучить голос інстинкту самозбереження, його постійне перебування над безоднею притупляє цей голос. Ноша емоцій може стати настільки тяжкою, а світ настільки ворожим, що виникає бажання втекти від нього у смерть» [4, с. 90].

Прозу сучасного письменника-«вісімдесятника» Є. Пашковського надихає сильна трагічна емоція. Звертаючись до трагічних подій української історії, письменник концентрує трагізм. Пошук у сучасному суспільстві таких подій, які варті крику й волання, призводить до максимальної емоційної насиченості образності його творів, зокрема й у романі «Вовча зоря».

На те, що художня манера Є. Пашковського наближається до неоекспресіонізму, указують численні дослідники. Так, В. Габор, зазначає, що пам'ять письменника зберігає неймовірну кількість несамопитих образів, звуків і голосів, кольорів і смаків [3, с. 501]. Цю думку поділяє і В. Шевчук, котрий зокрема, уточнює, що Є. Пашковський у своїх оповіданнях пробує подати чисті експресіоністичні форми [8, с. 98]. Художня стилістика експресіонізму допомагає виразити людський бунт як «метафізичну революцію». Так, Т. Гундорова відзначає, що у «Щоденному жезлі» «Слова і страждання палахкотять надлюдським напруженням...» [1, с. 160].

Надрив емоцій стає можливий завдяки розповіді від першої особи, активного учасника подій, бо «відаваторський оповідач» безпосередньо репрезентує світогляд і свідомість письменника, які викристалізуються в його стосунках з уявним читачем.

В одному з ранніх творів, «Вовчій зорі», Є. Пашковського риси експресивного промовляння виділяє М. Сулима. Дар «тримати настроїв» у цьому творі він пояснює ефектом «синтаксичного паралелізму [6, с. 75]». «Тримати настроїв» письменникові допомагає глибока обізнаність

описуваних подій (почасти з пережитого самим автором), щире проникнення в людське життя (знає майже кожную людську історію, про яку пише), увага до простих людей і характерів та бажання розповісти світу про те, чого він не усвідомлює.

Під час написання статті ми виходимо з того, що проза Є. Пашковського містить у собі і явища неомодернізму, й елементи постмодернізму. У зв'язку з об'єктом нашого дослідження звернемо увагу на особливість ново модернізму Є. Пашковського у світлі танатичної символізації в романі «Вовча зоря».

Виклад основного матеріалу дослідження. Роман «Вовча зоря», як зауважила Р. Харчук, «відрізняється від «Свята» й «Безодні» передусім формою. Це роман у новеллах, в яких подаються трагічні історії героїв...» [7, с. 83–84]. Тобто, майже кожна з цих історій завершується смертю. Один із епізодів роману «Вовча зоря» подає страхотливу розповідь про «смерть на спір» (хто влезить на шпалах під поїздом). Психологічно оголеною є характеристика емоційного стану трьох друзів під час цієї оповідки. Безвідповідальна поведінка виявиться фатальною, спланує їхні майбутні долі – смерть Сергія, душевну недугу Павла та невиліковну хворобу Миколи. Вовча зоря електрички в романі Є. Пашковського символізує наглу смерть, яка вистежує людину. Хвороби, нещасні випадки, природні катаклізми, убивства стають тими чинниками, що скорочують життєві дороги чоловіків-героїв. Трагічною постає й жіноча доля в історії Галі («Вовча зоря»). Невизначеність основних життєвих позицій призводить до аморального способу життя. Поступово та красуня, у яку були закохані троє друзів, «змарніла, осунулася» [5, с. 125]. І навіть Павло під час зустрічі з нею ледве роздивився в ній ознаки минулої вроди. Кожний чоловік виявляє, як померкла яскрава зоря дитинства – Галя, а натомість ще яскравіше засяяла смертоносна «вовча зоря».

Вражає своєю емоційною насиченістю новела «Ростов-Одеса», у якій описується смерть Сергія. Логічно новела ділиться на два часові відтинки, де перша – це згадки про кохану дівчину, а друга – калейдоскоп найяскравіших вражень дитинства. Кожна з цих частин насичена передусім дією, де Сергій виступає не як пасивний спостерігач, а як людина, яка за короткий час встигає відчути й заново пережити основні моменти свого життя. Герой переноситься в часи забутого дитинства, пам'ять нестримно наближає його до смерті. У першій частині спогади переплітаються з мріями про зустріч із коханою дівчиною та дитиною, де минулий час, поєднуючись із майбутнім, постає реальним теперішнім часом. А часте повторення деяких дієслів – «згадував», «нагадувала», «снитимусь»,

«приснисть» – підкреслюють важливість пам'яті. Кілька місяців до армії та два роки служби пролітають нестерпною згадкою в Сергія. Плани на майбутнє він висловлює лише двома словами – «розкажу» й «любимемось». Хоча в більш широкому контексті всі спогади минулого стануть теперішніми тоді, як хлопець почне розповідати своє життя коханій дівчині. Спогади дитинства у другій частині не тільки відображають емоційний і душевний стан героя, а й можуть витлумачитися як передвісники смерті. Адже він згадує такі епізоди, які не раз становили загрозу для його життя – мінні поля, якими розгулювали й де «падали й відбивали серця матерів» і ті моменти, коли «...дядьки навчали плавати без поясень, тягнули за руку на глибину й відпускали...» [5, с. 125]. Цим епізодом-спогадом ніби вивершується зла іронія Сергійової долі – залишившись живим і неушкодженим у дитинстві, пройшовши нелюдські випробування під час служби в армії, він гине за кілька годин до зустрічі, на яку чекав довгих два роки. І як далеко відлуння звучать слова з дитинства: «...научивсь пливти, научись тонути». Але Сергій не звертає на них уваги, нехтує пересторогою, а тому, віддавшись у полон шалених емоцій, втрачає пильність і гине наглою смертю.

М. Сулима звернув увагу на новелу з роману «Вовча зоря» – «Криниця для троянд», де нав'язливим мотивом виступає зітхання (як приклад, «...на задньому сидінні автобуса вітер зітхав голосами близьких і рідних людей...»). Справді, настроєм-зітханням просякнутий увесь роман Є. Пашковського. Твір ніби підкорений цій єдиній емоції, яка й визначає його загальний тужливий настрій. Зрештою, кожна нова новела роману – це окремий різновид «зітхань»: зітхання в безнадії, чеканні, приреченості, у передсмертну годину або під час небезпечного вибору.

Є. Пашковський показує постатейстичне українське село, у якому панує людська неухважність, байдуже ставлення до іншого. Руйнування могил своїх предків стає одним із свідчень порушеної культури смерті. Письменник часто вдається до зіставлення людського світу і світу тварин. Це зіставлення інколи набуває нав'язливої тенденційності. Так, автору здається, що жодна тварина не поводить себе так, як людина щодо померлих. У тварин існують навіть цілі «кладовища», поруйнувати, понищити які вони б ніколи не здогадались.

Досить часто герої Є. Пашковського постають вічна-віч перед обличчям смерті – батьків, друзів, коханих, родичів, зовсім незнайомих людей. Так, наприклад, дід Іван отримує із Херсона листа, у якому сповіщається про смерть кількох колишніх селян: «... помер Богдан Лещенко, помер Микола Дубина, Писарі обоє преставилися на вознесіння...» [5, с. 125]. Відправник не вказує причини смерті, це закономірне завершення життя, яким не здивуєш старих людей. Причину смерті не можна висловити кількома реченнями, потрібно прожити все життя, щоб зрозуміти і збагнути її по-мудрому. Щоб розкрити народне ставлення до смерті, розповідач удається до одного з улюблених своїх прийомів – спогадів. Історія людини в Є. Пашковського – це завше історія країни. Дід згадує все спочатку, повз його увагу не проминули навіть «пахощі молодості», але приємні індивідуальні спогади насичені об'єктивними бурхливими подіями на Україні. «Потік мовлення», до якого вдається письменник, дає змогу чи-

тачеві самостійно розрізняти найголовніші події в житті старого селянина, бо сам мовець – суцільна несвідомо течія, він не в змозі усвідомити власні страхи, але вони постають образно через пригадування трагічних картин: тут – це видиво смерті сусідського сина, який рушником з образа зачепив себе за ялину; спогади про банду, котра людським м'ясом начиняла ковбаси; пам'ять про знайдені пізньої весни рештки роздертого ведмедем тіла; згадка про хазяїна, котрий працював на цвинтарі й загодя рив довгу, як силосна яма, роваку; низка смертей по дорозі на переселення та від голодомору. Трагічно прожите життя, як відзначає Є. Пашковський, унеможливує страх смерті, сама смерть здається давно очікуваним щастям: «... сестра Павлінка журиться, чого і ми не вмираєм, кажу, приїде це щастя й до нас...» [5, с. 3]. Недоречність старечого напівголодного існування, покинутість батьків власними дітьми робить смерть бажаним порятунком від абсурдного життя. Страх людини похилого віку перед життям – самотнім, старечим і немичним існуванням, стає символом українського сільського буття кінця ХХ століття.

Почуття людини часто суперечливі, оскільки складаються з численних мінливих вражень, які не завжди можливо зафіксувати й визначити словами. Є. Пашковському як надзвичайно емоційному авторові вдається передати почуття людини за допомогою бурхливої емоційної психосемантики. Насамперед тому, що емоційний стан його героїв почасти болісно деформований, а ті відчуття, якими переповнені персонажі у трагічні моменти, особливо імпонують йому самому. Історії героїв проходять через вразливу душу письменника, залишаючи там свої живі сліди й переживання.

Щоб передати народне емоційне бачення трагічного, Є. Пашковський вдається до оригінальної стилізації усного мовлення. Так, експресію різноманітних психологічних станів, що не мають чіткої форми, передає відсутність важливих розділових знаків. Почуття ніби лавиною накочуються на читача, несучи у своєму потоці величезну кількість нестримних емоцій. Відчуття героїв змішуються з авторськими, утворюючи своєрідний клубок, початок якого розплутати може лише сам Є. Пашковський, поставивши в кінці величезного монологічного речення крапку.

Особливим емоційним навантаженням у творах Є. Пашковського сповнені народні розповіді про розкуркулення, переселення, голодомор і війну. Ці події мало опосередковано стосуються сучасних молодих героїв його романів. Але вони живуть у спогадах їхніх дідів, а тому передаються і їм наболілим відгомоном. Це той місток, який єднає сучасність із минулим і не дає подіям тих років стерти з пам'яті української людини. Кожен предок, який трагічно загинув у ці роки, змальовується як живий, зі своїми болями та проблемами, що дає змогу його нащадкам відчутти себе частиною родовету, а не абстрактним обличчям на пожовклій фотокартці.

Як було вже зазначено, в історіях усіх героїв Є. Пашковського пульсує пам'ять про дитинство. І це не просто сум за втраченими роками, а та сила, яка дає натхнення майбутньому. Спогади дитячих років, коли той чи інший герой був захищений материнсько-батьківською любов'ю, роблять не такими болісними втрати й розчарування, надають можливість «спілкування» з давно померлими ровесниками, навіюють емоції вже давно

пригасили почуттів. Так, звістка про смерть діда застає Миколу в гуртожитку (роман «Вовча зоря»). Розповідаючи про цю подію, про дорогу хлопця додому, письменник майстерно передає Миколі настрої. Подія близької смерті активізує Миколі самопізнання на основі активної пульсації пам'яті, пригадування діда у своєму житті. Є. Пашковський не раз звертає увагу на те, як подія смерті породжує бажання слова, прагнення самопізнання. З іншого боку, та сама подія смерті може пройти зовсім не поміченою, не викликати жодних емоцій, оскільки не зачіпає душі людини. Так, жодного емоційного коливання не пробуджується в душі вахтера, який першим повідомляє Миколу про смерть діда. А його «співуча», розтягнена манера вислову, повільне потягування «біломорини» говорять про приховане кепкування з чоловіка, який болісно реагує на цю звістку: «...ма-ать чесная, сканчал жизнь дедушка твой...» [5, с. 45]. Очевидно, така нейтралізація трагічного приводить до тьми розгубленого горем суб'єкта. Є. Пашковський проводить свого героя поміж людей, щоби виявити їх різне ставлення до чужої смерті. Так, водій молоковоза, який підвозить хлопця додому, постає у творчій уяві розповідача життєрадісним і веселим. Усю дорогу він «сипле анекдотами» й мало звертає уваги на внутрішній стан свого попутника. Для нього головне виговоритися, тому він навіть не усвідомлює, що насправді розмовляє сам із собою. Цей епізод демонструє відчуження людей: водій зі своїм бадьорим настроєм і Микола зі своїм горем існують ніби в паралельних світах, вони не чують одне одного. А вислови монологічного водія типу «і що ти думаєш» сприймаються швидше як своєрідний ритуал ввічливості, ніж бажання спілкування. Смерть роз'єднує людей, коли вони по-різному реагують на неї. Тому Микола, щоб уникнути чужого байдужого досвіду, відокремлюється у спогади. Автор показує, як подія смерті близького змінює людину: ті події, які за життя діда здавалися звичайнісінькими, просто буденними, тепер, після його смерті, набувають особливої ваги. І навіть те, як дід учив рубати дрова, стає важливою подією. Микола також розуміє, що смерть діда надає його образу нової потойбічної значущості: тепер дідова душа стає ангелом-охоронцем для онука. Ця причетність до світу померлих особливо увиразнюється у видінні Божої Матері, яке з'являється Миколі після смерті діда. Дідова смерть ставить перед Миколою запитання про сенс життя і смерті: «...може, народився поза рокованим часом, зайняв чуже місце в заобрійному ряду, помінявся датою з кимсь локкішим, удатнішим, і доля жене по світу, щоб швидше стратити свою помилку...» [5, с. 156].

«Вовча зоря» як смертоносна зоря цивілізації, згідно з рефлексіями Є. Пашковського, символізує українську історію ХХ століття, пов'язану з розселенням українського селянства по різних куточках землі. Національна трагедія тут постає як селянська трагедія, виселення з рідної землі аналогічне національній смерті, бо втрачаються родовідні зв'язки, колись могутній народ розчиняється між чужими народами. На прикладах життєвих долі сучасних українців селянського походження в романі «Вовча зоря» – Миколи, Павла, Сергія та Галі – письменник показує трагедії «звіяних від села» втікачів. Ні в кого з них не склалася доля, і кожен із них поступово, поодиноці повертається на

село, щоб загоїти душевні й фізичні рани. І, справді, єдине зцілення для тих, хто «загубив» свою долю з різних причин, постає у фантазіях про повернення.

У романі «Вовча зоря» описано чимало різновидів смертей – матері, друга, прадіда, діда, односельців, і кожна з них постає перед героями як десь чула, бачена або безпосередньо пережита. Як правило, естетизація смерті дає змогу виявити її сутнісний образ. Так, Микола не тільки переживає дідову смерть, а й сам кілька разів відчуває її наближення. Уперше це відбувається після аварії на заводі, коли він побачив її нареченою «...під синім вельоном, у вінку з цвіту папороті, почув її голос, тихий мов капіж росняної каламуті з черепичного даху, вдихнув морозний і глицевий запах її тіла, блідого, як крила засохлих метеликів-капустянок» [5, с. 166]. У присутності смерті навмисно подається розгорнутий опис асоціацій і порівнянь, щоб упевнити читача у творчій душі Миколи, за образом якого ховається авторська психологія.

Коли смерть підступає до Миколи значно ближче – після того, як було встановлено діагноз в онкологічному відділенні, то читач не дізнається про муки його страждань, він так само не буде присутнім на похоронах, адже для письменника важливим є сам типовий факт трагічно завершеного життя. Водночас страждання дає змогу досягнути глибини існування людини. Крок за кроком кожен із героїв роману відчуває свою смерть як «вовчу зорю», яка «...горить золотою блощицею... і кличе, і зманює і спалахує... на єдину мить...» [5, с. 197]. Але не відають вони того, коли вона засяє, а коли згасне для кожного з них. Смерть в образі «вовчої зорі» – це нагла смерть. Низка наглих смертей витворює історію українського села в прозі Є. Пашковського. А ставлення до смерті виявляє страхіття українського буття.

Як правило, естетика переймається почуттям прекрасного, величного, привабливого, тобто позитивними видами емоцій. Однак у художній літературі постмодерного періоду відбувається переорієнтація естетичного: неприємне, відштовхуюче, болісне стає об'єктом естетизації. З погляду психоаналізу, «страхітливе» – це те, що своєю незвичністю, абсурдністю мало б викликати страх, переляк, жах. Є. Пашковський у зображенні смерті накопичує багато однорідного, від чого страждає враження цілісності, однак фактор повторення одного й того самого негативного явища стає джерелом для вираження страхітливого. Читача має охопити почуття жаху від такої смертоносності українського існування. У психічному підсвідомому, як правило, говорять про владу нав'язливого повторення. Це – також механізм створення страхітливого враження, адже «страхітливе» при внутрішньо нав'язливому повторенні буде сприйматися читачем. Саме така манера подачі «страхітливого» в Є. Пашковського. Письменник звертає увагу на те, що сільський атеїстичний суб'єкт втратив не лише віру в Бога, а й у страшні форми забобонів, а з ними – і страх перед покійником. Смерть матері як страхітлива відчуженість реакції постає в історії сина, який «... обкутував мертву матір мокрим простирадлом, ... щоденно виглядав пенсію, якої б позбавили за покійницю...» [5, с. 181]. В іншому епізоді письменник подає розповідь про смерть вагітної сестри, яку «задушила юрба в автобусі», або про смерть дитини, яку няньки в яслах прибили.

Багатьом людям «страхотливим» бачиться все, що пов'язане зі смертю, покійниками, духами, привидами тощо. Однак кожна смерть має більшу або меншу міру страхотливого. Є. Пашковський часто вдається до зображення смерті як порушеного порядку, коли батьки ховають своїх дітей. Тому мати застерігає сина бути обережним, удаючись до прикладів безглузких смертей його односельців. А потому слова «синоню, любчику, побережи себе», лунають як материнський оберег не тільки для Миколи з роману «Вовча зоря», а й для кожної людини.

Висновки. Загалом у романах Є. Пашковського смерть позначена уже в назві твору: вовча зоря – символ наглої смерті, безодня – символ загальнонаціональної смерті. З метафізичного погляду смерть відкриває двері в інше буття, де немає старості і смерті. Це місце вічної зустрічі: «... вже скоро зйдемося... там упізнаємо один одного, там всі молоді» [5, с. 12]. У потойбіччі, згідно з народними уявленнями про вічне життя, знімаються всі проблеми, болі, плачі, втрати й поневір'яння, там можна знову пізнати втрачені щасливі миті, якими було сповнено дитинство та юність. Тому живі прагнуть, щоб покійник не став ворогом живих і не бажав забрати живого як свого попутника в країну смерті.

Якщо визначити місце смерті в прозописі Є. Пашковського, то можна побачити певну закономірність нарощування смертей для концентрації вираження «страхотливого». Адже «страхотливе» – це те, що приховується. Смерть ніколи не може бути розкритою до кінця, вона завжди приховує свій смисл для живого суб'єкта. За допомогою зображення смерті Є. Пашковський збуджує враження страхотливого смислу, тобто такого смислу, який викликає жах. Страхотливе враження від смерті породжує бунтівний опір. Тому маємо своєрідну опозицію «бунту і смерті», де бунт несе семантику активного творчого життя.

З погляду психоаналізу в історії несвідомого життя людини важливу функцію становить гра, флірт, сексуальні стосунки, на вершині життя й самопізнання є любов, а смерть розміщується в кінці життя. Нав'язливість смерті в Є. Пашковського є не просто символічним способом помножити і збільшити «страхотливе». Рефлексії над смертю, з якою в більшості людей пов'язаний ніколи до кінця нездоланий інфантильний страх, позначають суб'єктивні пошуки письменника, у яких емоційне, експресивне ставлення до смерті дає змогу охарактеризувати його як метафізичного бунтівника. Виявлення трансформацій, які відбуваються у феномені смерті

в колективному підсвідомому (суїцид тотально руйнує українське село, за Є. Пашковським), надає можливість побачити не тільки деформовану структуру сільської української індивідуальності, яка не в змозі прийняти динамічний темп сучасної міської культури, а й загальний об'єктивний стан світу як апокаліптичний. Але про це мова в наступних публікаціях.

Література:

1. Гундорова Т. Атомний дискурс і Чорнобильська бібліотека, або як зустрілися Пашковський з Бодрійаром / Т. Гундорова // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 174. – С. 149–162.
2. Габор В. Євген Пашковський / В. Габор // Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця ХХ століття / упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості та приміт. В. Габора. – Львів, 2002. – С. 500–502.
3. Камю А. Метафізичний бунт / А. Камю // Камю А. Миф о Сизифе. Бунтар / А. Камю ; пер. с фр. О.И. Скурагович ; худ. обл. М.В. Драко. – М. : ЭКСМО – Пресс; ЭКСМО – Маркет, 2000. – 634 с.
4. Моклиця М.В. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика : [монографія] / М.В. Моклиця. – Луцьк : Ред. вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 390 с.
5. Пашковський Є. Вовча зоря : [роман] / Є. Пашковський. – К. : Молодь, 1991. – 216 с.
6. Сулима М. На порозі авангардизму / М. Сулима // Слово і час. – 1992. – № 7. – С. 74–76.
7. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період : [навчальний посібник] / Р.Б. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
8. Шевчук В. Про оповідання Євгена Пашковського / В. Шевчук // Київ. – 1991. – № 10. – С. 98.

Тендитная Н. Н. Эмоции смерти в романе Е. Пашковского «Волчья зоря»

Аннотация. В статье рассматривается один из ранних романов современного украинского писателя-«восьмидесятника» с точки зрения экспрессионизма в свете танатической символизации.

Ключевые слова: новомодернизм, экспрессионизм, неоэкспрессионизм, трагизм, эмоция, настроение, танатическая символизация.

Tenditna N. Emotions of death in the novel of E. Pashkovsky “Wolf dawn”

Summary. The article deals with the one of the earliest novels of modern Ukrainian writer-“eighties” from point of expressionism in the light of death symbolization.

Key words: new modernism, expressionism, new expressionism, tragedy, emotion, mood, death symbolization.